

**НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БИТОЛА

2015

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Лиљана Христова
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора
Зоран Алтипармаков

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Превод на англиски: Силвана Петрова Насух
Лектор: Калиопи Бојчиновска
Печати: Херакли Битола
Тираж: 500

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

94(497.7)"18/19"(082)
930.85(497.7)(082)

ЗБОРНИК на трудови / [уредник Александар Литовски]. - Битола : НУ
Завод и Музеј Битола, 2015. - 195 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Summaries кон повеќето трудови. -
Библиографија кон повеќето трудови

ISBN 978-608-4754-05-3

а) Македонија - Историја - 19-20в. - Зборници б) Македонија -
Културна историја - Зборници
COBISS.MK-ID 99192586

Почитувани читатели!
Почитувани колеги!

„Зборникот на трудови“ на Националната установа Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола е стручно и научно списание кое има за цел на стручната и пошироката јавност да им презентира изворни материјали и нови сознанија, кои ќе бидат научно издржани и кои ќе ја збогатат ризницата од знаења во областите на кои се однесуваат.

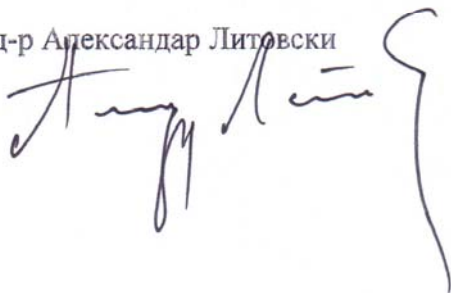
Со задоволство можеме да истакнеме дека пред вас се наоѓа новиот осумнаесетти број на ова наше списание и, како што ќе можете да забележите, во него се поместени осумнаесет прилози од наши колеги кои не се само од редот на вработените во НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола, туку и колеги кои работат во различни научни и културни институции низ Република Македонија.

И во овој број на „Зборникот на трудови“ го зачувавме ликовно-графички лик на корицата, а на самиот крај, ги приложуваме инструкциите за авторите, со цел да информираме за тоа како треба технички да се подготвуваат статиите за нашиот Зборник. Со објавување и на овој осумнаесетти број од нашиот „Зборник на трудови“, се надеваме дека ќе ја поттикнеме заинтересираноста за идно учество на сите колеги од сродните стручни институции, како и од сите останати научни институции во Република Македонија, а кои работат на теми кои се во сферата на заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, како и од музеологијата, историјата на уметност, етнологијата, фолклористиката, археологијата, историјата...

На крајот, повторно Ве информираме дека Редакцискиот одбор, а пред сè претседателот и техничкиот секретар, стојат на располагање во текот на целата година со цел да разјаснат евентуални нејаснотии и да ги прифатат испратените стручни трудови за наредниот број на „Зборник на трудови“.

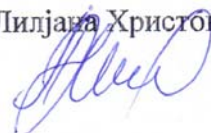
Претседател на Редакцискиот одбор

д-р Александар Литовски

Директор

Лилјана Христова

Содржина:

Георги Димовски

Учениците Евреи во битолските католички (француски) училишта.....7

Александар Литовски,

Последиците од убиството на Спасое Хаџи Поповиќ во Битола.....23

Роберто Трајковски,

Активноста на Третиот Рајх за организирање на месна самозаштита (милиција) во Западна Македонија во крајот на 1943 и првата половина на 1944 година.....37

Рубинчо Белчески,

Народен музеј - „Завод за заштита на спомениците на културата и музеј“ - Прилеп во весникот „Нова Македонија“.....46

Лидија Гурковска,

Дискусијата на Павел Шатев на седницата на Второто редовно заседание на Уставотворното собрание на НРМ од 25. 12. 1946 година.....60

Габриела Топузовска,

Активностите на Хигиенскиот завод за еридикација на маларијата во Македонија по Втората светска војна.....68

Александар Симоновски,

Активностите на Битолскиот областен народноослободителен одбор при организирањето на образованието и културата во Македонија во 1944 година.....77

Илија Василески,

Панко Брашнарлов - од истакнат национален борец до жртва на комунистичкиот режим.....87

Бранко Ѓоргиев,

Помалку познати револуционерни дејци од Струмица и Струмичко во времето на основањето на Македонската револуционерна организација до почетокот на Балканските војни (1893-1912/13).....93

Мери Стојанова, Традиционалната исхрана на населението во Преспа.....	106
Даница Цокиќ, Мултикултурниот аспект на народното градителство и неговото влијание на граѓанското општество во Браничевскиот регион.....	119
Милена Беновска–Сбкова, Културното наследство и политиката на сеќавањето во пограничниот регион на бугарскиот град Златоград.....	127
Оливера Макриејска, Примена на аналитички спектроскопски техники во истражувачките работи на иконата Свети Наум Охридски од црквата Свети Великомаченик Димитриј во Битола.....	139
Душко Цветанов, Можна убикација на Палеокастро (тврдина или населба), крај манастирот „Богородица Елеуса“ - с. Велјуса, Струмичко.....	153
Гоце Наумов, Слободан Стојкоски, Нови предисториски тумби во Пелагонија.....	167
Зоран Алтипармаков, Гордана Филиповска Лазаровска, Весна Калпаковска, Роберт Михајловски, Приказ на епиграфски споменик - Скочивирски натпис.....	180
Владо Ѓорески, Кратки размисли за балканскиот цртеж и графика или ламентот за вечниот очај (извадок од подолга студија).....	193
Марјан Иваноски, Димитар Љоровски Вамваковски, Еден документ за доселувањето на муслиманското население од Косово и Метохија, Црна Гора, Санџак и Босна и Херцеговина во Народна Република Македонија (1951-1956).....	206
Инструкции за авторите на прилози во "Зборник на трудови" на НУ Заводот за заштита на спомениците и музеј - Битола.....	215

UDC 94(497.774) "1926"

Александар ЛИТОВСКИ,¹

ПОСЛЕДИЦИТЕ ОД УБИСТВОТО НА СПАСОЕ ХАЦИ ПОПОВИЌ ВО БИТОЛА

Апстракт: Се зборува за последиците од убиството на битолскиот новинар и сопственик на весникот „Јужна ѕвезда“, Спасое Хаџи Поповиќ, кое се случило на 3 јули 1926 г. и за низа на политичко-пропагандни последици кои биле предизвикани со него. Опфатена е истрагата на српската полиција, која ги уапсила замешаните, но настојувала да ги оправда властите. Детално се елаборира самото судење, кое завршило со доста ригорозни казни, односно со долги затворски казни и со неколку смртни казни.

Клучни зборови: Битола, автономистичка ВМРО, српска власт, атентат

1. Политичко-пропагандните последици од убиството

Убиството на Спасое Хаџи Поповиќ (слика 2) се случило на 3 јули 1926 г. во дваесет часот.² Атентаторот Лазар Мулев (слика 6), пратен од автономистичката ВМРО, го извршил убиството на главната улица во Битола (слика 1).³⁴

Една од првите видливи реперкусии од атентатот и убиството на Спасое Хаџи Поповиќ е засилувањето на дејноста на српската пропагандна машинерија, која настојувала да го искористи истото за своите големодржавни цели. Најнапред, бидејќи се верувало дека зад убиството стои Грција, атентатот бил користен за притисок во насока да се призна постоење на „српско малцинство“ во Егејскиот дел на Македонија. За таа цел, но и за подигање на големосрпските национални чувства во Вардарскиот дел на Македонија, пропагандата настојувала ликот и делото на Хаџи Поповиќ да ги направи парадигма за „народен“ деец и „светол народен маченик“. Едноставно, во тогаш-

¹ Доктор по историски науки Александар Литовски, кустос-советник во НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј-Битола, ул. Клумент Охридски, бб., адреса на живеење Иван Милутуновиќ бр. 68/14 Битола, е-маил: acelitobitola@gmail.com

² в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6534, 5 јули 1926 г.; Доне Пановски, Буф и буфчани, Битола, 1998 74. Инаку, Хаџи Поповиќ бил сопственик и директор на весникот „Јужна ѕвезда“, кој излегувал во Битола.

³ По убиството сите лица дојдени од Бугарија како атентатори, се нашле кај месноста „Чифте фурни“ и оттаму се упатиле кон грчката граница, ја поминале илегално без да бидат забележани од југословенските и грчките граничари, а од таму заминале за Албанија. Набрзо по атентатот, телото на убиениот веднаш било со кочија пренесено до болницата во Битола, но таму не можеле да направат ништо, освен да констатираат смрт. Петар Манговски, Како е убиен Спасое Хаџи Поповиќ во Битола, сп. Развитие, г. 11, бр. 3-4, март-април 1984, 221.

⁴ в. "Јужна ѕвезда", Битола, г. V, бр 197 (24), 10 јули 1926 г.

ната југословенска јавност, Спасое Хаџи Поповиќ се претставувал како „голем, вреден и сериозен национален работник“, кој „целиот свој животен век го поминал во борба за права и слобода на нашите поробени браќа во Грција.“⁵

По атентатот врз Спасое Хаџи Поповиќ во Битола, сите политички кругови во тогашното Кралство на Србите, Хрватите и Словенците изразиле еднодушна осуда на тој чин и побарале енергична истрага за убиството и ригорозни казни и за извршителите и за поттикнувачите. Водачот на југословенската Радикална партија Љуба Давидовиќ, наредниот ден по атентатот во Белград го повикал битолскиот пратеник од редовите на неговата партија Јован Кирковиќ и водел полчасовен разговор за „приликите на југот“. Секако, освен вербалната поддршка за преземање на ригорозни мерки против атентаторите, опозиционите партии настојувале да го искористат убиството за прибирање на политички поени, па веднаш започнале со критика на работата на владата на планот на безбедноста во Вардарскиот дел на Македонија. Така, пратениците од Демократската партија, Коста Куманиди и Шуменковиќ, веднаш по убиството упатиле писмено прашање до министерот за внатрешни работи, зошто во Битолскиот округ се случуваат голем број на убиства.

Откако станало јасно дека зад убиството на Спасое Хаџи Поповиќ стои автономистичката ВМРО, српската политика настојувала тоа да биде искористено за засилување на антибугарската пропаганда. Српскиот печат постојано истакнувал дека „смртната пресуда“ врз Хаџи Поповиќ била изречена во Софија, дека тој бил убиен кукавички од зад грб, дека „бугарскиот куршум не му ги простил трите децении чесна работа, несебична, за народот корисна работа“. Се пишувало дека „секоја пушка која во Јужна Србија ќе пукне, секоја бомба и пеколна машина наменета да ја наруши тишината на овој напад крај, подготвена е во Софија и од софиската влада е најрационално искористена“. Дури и кога почнало судењето на замешаните во убиството се зборувало дека „битолскиот суд не им суди денес на убијците... оти убијците се оние истите кои го убиле и генералот Ковачевиќ, оние кои се подготвени и на многу други гласни злосторства скриени зад суверената, разоружана Бугарија“.⁶

Убиството на Спасое Хаџи Поповиќ било политички интересно и поради фактот што се случило во Битола. Дотогаш, српската политика и пропаганда настојувала да потенцира дека убиства се случуваат само во пограничните реони со Бугарија, а дека другите делови од Вардарскиот дел на Македонија ги има под своја контрола и се безбедни. Сега целата таа „приказна“ со убиството на Хаџи Поповиќ во Битола паднала во вода. Тоа пак било искористено од круговите на ВМРО во Бугарија јавно да укажуваат дека нивната

⁵ в. "Политика", Белград, г. XXIII, бр. 6535, 6 јули 1926 г.

⁶ в. "Политика", Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

борба наводно не е „борба“ помогната од Бугарија, туку автохтона македонска борба.⁷

2. Полициската истрага и апсењата во врска со убиството

Полицијата во Битола презела низа мерки за откривање и апсење на извршителите и замешаните во убиството. Според истрагата, директни извршители биле Коста Бицинов (Бичинов) (слика 5), Лазар Мулев и Васил Николов Липитков (слика 3). Откако се случило убиството, српската полиција прво ги уапсила Крсто Љондев и Павле Сојановиќ, а потоа и сите останати за кои сметала дека се замешани.⁸ Имено, набрзо по убиството српската полиција ги уапсила Павле Стојановиќ (Стојанов) од село Желево, костурско, Мицко Романовиќ, Петар Николиќ и Димче (Димитрије) Тодоровиќ,⁹ Стојан Костиќ и Методија Поповиќ по потекло од Лерин, Ристо Стојчевиќ од Ресен, Панта Петковиќ и Фидан Мојсевиќ од селото Кукуречани, битолско. Уапсени и брзо ослободене биле и други лица (слика 6).¹⁰

Васил Липитков¹¹ бил уапсен во леринско од страна на грчките полицајци, бил предаден на српските власти на 12 јули 1926 г. и бил затворен во Битола.¹² Коста Бицинов и Лазар Мулев кои побегнале во Албанија, српските власти ги барале преку дипломатски канали, односно конзулот на Кралството СХС во Корча, Албанија, побарал од тамошните власти да ги уапсат сомнителните лица и ако меѓу нив се најде некој од атентаторите да биде предаден

⁷ Иванí МихаЃовí, „Спомени“ III, Освободителна борба 1924-1934, 292.

⁸ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6543, 14 јули 1926 г.

⁹ Роден бил во Битола во 1883 г. Бил припадник на македонското револуционерно движење од илинденскиот период. По професија бил чевлар. По првата светска војна станал припадник на автономистичката ВМРО. Зел учество во атентатот врз Спасое Хаџи Поповиќ во Битола на 3 јули 1926 г. На судскиот процес од 1927 г. бил осуден на смртна казна, која била извршена наредната година, односно на 21 јуни 1928 г. во селото Горно Оризари, Битолско.

¹⁰ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6540, 11 јули 1926 г.; бр. 6541, 12 јули 1926 г.; г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

¹¹ Васил Николов Липитков е од селото Љубетино, Леринско, Егејски дел на Македонија. Роден бил во 1862 г. Бил припадник на македонското револуционерно движење во Леринско од предилинденскиот период и најпрво извршувал курирски задачи. Во време на Илинденското востание бил војвода на селската чета. Во 1905 г. бил уапсен од турската власт и осуден на десет години затвор. Во време на Балканските војни бил во четата на Пандо Шишков. По првата светска војна бил припадник на автономистичката ВМРО.

¹² в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6541, 12 јули 1926 г.; бр. 6545, 16 јули 1926 г. Според искажувањето на Лазар Мулев, сите четворица атентатори, односно тој, Коста Бицинов, Васил Липитков и Никола Абдураманов, успеале да побегнат во Албанија, но тамошните власти последните двајца кои „се родум од Егејска Македонија, ги предадоа на грчките власти“, а тие пак ги испорачале во српските власти во Битола. Петар Манговски, Како е убиен Спасое Хаџи Поповиќ во Битола, сп. Развитие, г. 11, бр. 3-4, март-април 1984, 222. На 17 јули 1926 г. грчкиот весник „Елефтерос Типос“, објавил дека грчките власти им го предале атентаторот на српските власти. Атентаторот на автономистичката ВМРО бил предаден на српските погранични единици, а во Битола отпатувале со затвореникот и грчки високи воени и полициски лица. За пишувањето на грчкиот весник преземено од Никола Жежов, Македонското прашање во југословенско-бугарските дипломатски односи (1918-1941), Скопје, 2008, 115.

во Битола за судењето.¹³ И додека Лазар Мулев преку Италија се вратил во Бугарија, Коста Бицинов бил уапсен од властите во Албанија и затворен, најпрво во затворот во градот Елбасан, а потоа во затворот во градот Берат, но сепак не бил испорачан на властите во Кралството на СХС, туку со помош на бугарските дипломатски претставници бил ослободен и нешто подоцна се вратил во Бугарија.¹⁴

Истрагата открила дека извршителите Коста Бицинов и Лазар Мулев во Битола пристигнале легално со дозвола на властите на 16 мај 1926 г.¹⁵ На таму било утврдено дека замешаните Павле Стојановиќ и Мицко Романовиќ, биле истакнати членови на српските граѓански партии кои дејствувале во Битола и имале важно место во политичкиот живот во градот.¹⁶ Истражните полициски органи сметале дека нашле докази оти подготовките на атентатот биле започнати со доаѓањето на Васил Липитков од Бугарија во Битола и дека преку Павле Стојановиќ биле добивани инструкции од Бугарија.¹⁷ Првиот состанок на заверениците, според истрагата на српската полиција, се случил во кафеаната на Ристо Стојановиќ, кој бил бегалец од Егејскиот дел на Македонија и тогаш било решено да биде убиен Спасое Хаџи Поповиќ.¹⁸

Според истрагата Крсто Љондев бил човекот кој ги замислил и подготвил атентатите.¹⁹ Тој, наводно, бил во непрестана комуникација со ЦК на ВМРО во Софија и оттаму побарал да му бидат испратени атентатори за вршење убиства. Во Битола од Бугарија бил испратен и најнапред пристигнал Никола Абдураманов (слика 4), по потекло од селото Пателе, Леринско.²⁰ Тој најнапред стапил во врска со Мицко Романовиќ и добил задача да го убие народниот пратеник од Битола Јован Ќирковиќ, но се уплашил и се откажал од задачата и го вратил добиениот револвер. Тогаш Крсто Љондев добил задача од ЦК на ВМРО да го убие Абдураманов за да не изврши предавство. Според истрагата Крсто Љондев по овие настани побарал да му се испратат други лица за вршење атентати и така биле испратени Васил Липитков, Лазар Мулев и

¹³ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6543, 14 јули 1926 г.

¹⁴ Петар Шанданов, Спомени, Скопје, 2006, 202-203.

¹⁵ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6541, 12 јули 1926 г.

¹⁶ Павле Стојановиќ бил член на Српската радикална партија и соработник на Јован Ќирковиќ, а пак Мицко Романовиќ член на Српската демократска партија и соработник на Јован Куманудија. в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6542, 13 јули 1926 г.

¹⁷ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6543, 14 јули 1926 г.

¹⁸ Ваквото решение било донесено затоа што другите две наводни мети на атентаторите пратениците во Собранието на Кралството на СХС од Битола Јован Ќирковиќ и Јован Алтипармаковиќ не биле во градот и не се знаело кога ќе се вратат. в. "Политика", Белград, г. XXIII, бр. 6543, 14 јули 1926 г.

¹⁹ Тезата била целосна полициска конструкција. Види: Александар Литовски, Крсто Љондев и убиството на Спасое Хаџи Поповиќ во Битола, Зборник на трудови на НУ Завод и музеј Битола, г. IX, бр. 17, Битола, 2013, 7-18.

²⁰ Тој бил внук на познатиот лерински комита Дине Абдураманов и тогаш бил на триесет и две годишна возраст. Претходно станал припадник на автономистичката ВМРО, дезертирал од грчката армија, ја преминал границата со Кралството на СХС и се населил да живее во Битола.

Коста Бицинов. Истрагата, наводно, утврдила дека токму заради тоа тој интервенирал кај српските власти тие легално да пристигнат во Битола.²¹ Исто така, истрагата утврдила дека Павле Стојановиќ и Фидан Мајсторовиќ го набавиле оружјето потребно за вршење на атентатите.²²

Мотивите за организација на убиството од страна на ВМРО и Бугарија биле пронајдени или конструирани во неколку точки. Прво, во желбата на организаторите на убиството да се заострат односите меѓу Кралството СХС и Кралството Грција.²³ Второ, се тврдело дека една од метите на битолската експозитура на автономистичката ВМРО бил Јован Алтипармаковиќ, кој во тие моменти бил пратеник во парламентот на Кралството СХС и кој наводно примил пари од Бугарија за да работи во интерес на бугарската кауза во Македонија, но не само што не направил ништо на тој план, не само што ги задржал парите, туку во Собранието одржал говор во кој, според белградска „Политика“, истакнал дека „Бугарите нема што повеќе да бараат во Јужна Србија“.²⁴ Трето, барајќи мотиви за испраќањето на атентаторите во Битола, без некакви докази се тврдело дека една од метите бил и пратеникот во Собранието на Кралството СХС од Битола, Јован Кирковиќ и тоа затоа што барал како услов за соработката со Бугарија да биде поставено распуштањето на автономистичката ВМРО. На крајот се шпекулирало дека требало да биде извршено убиство и врз претседателот на битолската општина Драгиќ Пауновиќ.²⁵

²¹ Дека целата полициска конструкција околу Крсто Љондев служела за да се затскрие сопствената неспособност, може да се види и од фактот дека властите ја прошириле веста оти директните извршители Липитков, Бицинов и Мулев во Битола навистина пристигнале легално со дозвола на српската власт, но дека таквата дозвола била дадена под сугестија на Крсто Љондев. За да се засили впечатокот дека официјалните битолски лица „не се виновни“ за атентатот весникот „Политика“ објавил дека: „Важно е да се истакни оти управникот на градот Битола г. Светислав Драгачевац никогаш не сакал да ги прими услугите на војводата Крсте и дека него и неговите луѓе никогаш не ги трпел и секогаш во нив се сомневал.“ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6541, 12 јули 1926 г. Натаму, се тврдело дека Љондев „немал ни учество, ни влијание во работата“ на српските власти во Битола, туку дека „само бил искористуван“. в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6542, 13 јули 1926 г. Дури, се одело дотаму што политика пишувала дека целата конспиративна пробугарска организација во Битола била „откриена од жупанот Борисављевиќ кој имал помош од својот најдобар соработник управникот на градот г. Драгачевац“, што со оглед на целата ситуација е целосно неточно и исконструирано.

²² в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

²³ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6543, 14 јули 1926 г.

²⁴ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6543, 14 јули 1926 г. Всушност, Јован Алтипармаковиќ бил на мета на ВМРО заради извршеното предавство кон неа. Во еден извештај на Пецо Трајков до ЦК на ВМРО јасно се зборува дека Јован Алтипармаковиќ дури и откако станал пратеник од Битола во парламентот на Кралството на СХС настојувал да им се додворува на врховистичките македонски структури во Бугарија за да го спаси својот живот. Пецо Трајков во својот извештај тоа вака го опишува: „Многу плачел пред нашите луѓе и бара по секоја цена да дојде до нас, ако не да испрати топла молба до ЦК да биде помилуван и е готов на секој ризик да го помогне делото само да му се укуне пресудата.“ Цитирано по Иван Катарциев, Борба до победа, кн. 3, Скопје, 1983, 204.

²⁵ в. „Политика“, Белград, г. XXIII, бр. 6540, 11 јули 1926 г.

3. Судањето на обвинетите за убиството

Судањето започнало на 17 октомври 1927 г.²⁶ На денот на судањето, биле обвинети и присутни единаесет лица: Васил Липитков, Павле Стојановиќ, Филип (Фидан) Мојсовиќ, Мицко (Митко) Романовиќ, Стојан Костиќ, Методи Поп Петровиќ, Пандо Ташковиќ -Тунгуџиевиќ (Бошковиќ), Димитар Тодоровиќ, сите од Битола и Христо Стојчевиќ од селото Екши-су, леринско, Никола Абдураманов од Пателе, леринско. Двајца од обвинетите Лазар Мулев и Коста Бицинов биле во бегство и било решено да не им се суди во отсуство, туку тогаш кога ќе бидат фатени, додека обвинетиот од истрагата Крсте Љондев бил убиен.²⁷

Претседател на судскиот процес бил судијата Драгутин Манојловиќ, а во заседанијата на судот по овој процес учествувале и судиите Петровиќ и Михајловиќ. Државен обвинител бил судијата Главинчев, а судски писар бил Живота Михајловиќ. Како тужител во име на семејството на убиениот бил адвокатот Ѓорѓе Тошиќ од Штип.²⁸

Српското обвинителство ги обвинило Лазар Мулев и Коста Бицинов како потикнувачи и организатори, Абдураманов и Липитков како извршителите, Крсто Љондев како главен организатор, а сите останати како помошници. Тоа значи дека обвинителниот акт опфаќал три различни кривични дела: убиство, дејства во насока на отцепување на „Јужна Србија“ од Кралството на СХС, соучесништво. Според обвинителниот акт убиениот Крсто Љондев бил „шеф“ на организацијата ВМРО во Битола и, пред сè тој работел на одделувањето на „Јужна Србија“ од остатокот на државата. Обвинителството ги теретело обвинетите дека планирале да бидат извршени атентати не само на настраданиот Спасое Хаџи Поповиќ, туку и на Алтипармаковиќ, Кирковиќ, Драгиќ Пауновиќ и Никола Чокревиќ.²⁹

На првиот ден од судањето во судницата можеле да присуствуваат само оние кои имале обезбедено дозвола од судот, а тоа освен новинарите пре-

²⁶ Со краток текст на првата страна, и со наслов „Процесот по убиството на х. Поповиќ, започнува денес во Битола“, весникот „Македонија“ од Софија ја информирал бугарската јавност за овој настан. Во него дословно се вели: „Денес претпладне почна процесот во врска со убиството на српскиот весник „Јужна звезда“ во Битола. Како што се знае, Спасое х. Поповиќ е родоотстапник од селото Буф, леринско, и беше убиен на 3 јули минатата година на сред Битола на Широк сокак. Како главен соочесник србите го обвинија Крсте Љондев, дотогашна десна рака на Жупанот, го затворија и по долги измачувања го убија, при „обидот за бекство“. Сега битолскиот суд ќе му суди на лицето Васил Николов, предаден како атентатор на србите од грчките власти. Како јатаци и соочесници се обвинети и други македонски бугари...“ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 306, 18 октомври 1927 г.

²⁷ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 307, 19 октомври 1927 г.; в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

²⁸ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

²⁹ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 307, 19 октомври 1927 г.; в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

тежно биле роднините на обвинетите. Покрај другите присутни, во судницата биле и сопругата и ќерката на убиениот Спасое Хаџи Поповиќ.³⁰ Всушност, сопругата Магдалена Хаџи Поповиќ била прва која дала исказ пред судот и тој изказ бил усогласен со конструкциите на битолската полиција и најмногу за смртта на својот сопруг го теретела Крсто Љондев.

Од обвинетите, пред судот прв бил распрашан Павле Стојановиќ, а во врска со начинот на комуникација со ЦК на ВМРО. Имено, истрагата во неговиот дом пронашла невидливо мастило, писма пишувани со такво мастило, а пак тој наводно признал дека одржувал тајна кореспонденција со ЦК во Бугарија.³¹ Меѓутоа, во исказот пред судот тој делумно се откажал од она што го изјавил пред полицијата, односно негирал дека сè што е запишано во обвинителниот акт како негови зборови е точно и вистинито. Покрај тоа, тој пред судот се изјаснил дека се невините неговите обвиненија пред полицијата кон останатите обвинети.³²

Фидан Мојсевиќ на вториот ден на судењето пред судот се откажал од својот исказ пред полицијата и изјавил дека тој бил изнуден од полицајците со жестока физичка тортура.³³ Единствено пред судот признавал дека на Павле Стојановиќ му продал револвер и дека тоа го направил за да заработи пари.³⁴ Обвинетиот Христо Стојчевиќ кој имал ан во Битола и кај кого престојувале дел од организаторите и извршителите на атентатот, ги отфрлил сите обвиненија и пред судот изјавил дека не бил замешан ниту во атентатот, ниту во дејноста на автономистичката ВМРО. Обвинетиот Методи П. Петровиќ се изјаснил како невин, а за изјавата пред полицијата дека Крсто Љондев го врбувал да стане комита во чета на ВМРО, рекол дека е неточна, туку обратно дека Љондев му зборувал оти сака да формира чета која ќе дејствува против испратените чети и атентатори на ВМРО.³⁵ Обвиненијата во целост ги отфрлил и Пандо Ташковиќ-Тунгуџиевиќ.

Дури и првообвинетиот Васил Липитков ги отфрлил обвиненијата на државниот обвинител. Тој пред судот изјавил дека Крсто Љондев бил приврзаник на федералистичкото крило во македонското револуционерно движење и како таков бил против автономистичката ВМРО на Ванчо Михајлов, која пак имала донесено смртна пресуда против него.³⁶ Тој пред судот тврдел дека во времето кога бил убиен Спасое Хаџи Поповиќ тој се наоѓал покрај реката Драгор и чекал да намини Крсто Љондев за да ја изврши поставената задача од ВМРО, односно да го ликвидира Љондев.³⁷ На тој начин,

³⁰ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

³¹ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6995, 18 октомври 1927 г.

³² в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 307, 19 октомври 1927 г.

³³ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 308, 20 октомври 1927 г.; в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6996, 19 октомври 1927 г.

³⁴ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6996, 19 октомври 1927 г.

³⁵ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 308, 20 октомври 1927 г.

³⁶ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 308, 20 октомври 1927 г.

³⁷ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6996, 19 октомври 1927 г.

пред судот и јавноста која го следела судењето, се рушела комплетната конструкција на српските полициски и политички власти.

На третиот ден на судењето пред судот свој исказ дал Никола Абдураманов. Тој пред судот изјавил дека бил испратен од ВМРО да го убие Јован Кирковиќ заради тоа што говорел дека во Вардарскиот дел на Македонија има тристотини илјади Срби, но дека се уплашил и се откажал од таа задача. Заради тоа бил осуден на смрт од автономистичката ВМРО. Исто така изјавил дека во Битола немало локална организација на ВМРО, а дека контактирал во врска со илегалните активности само со Васил Липитков и Мицко Романовиќ. Во својот исказ го потврдил искажувањето на Липитков дека Крсто Љондев бил мета на автономистичката ВМРО и дека требало да биде убиен. Го отфрлил обвинувањето дека требало да фрли бомба во битолскиот хотел „Босна“ и откажал дека учествувал во убиството на Спасое Хаџи Поповиќ, дека другите обвинети му помагале и изјавил дека во време на убиството бил во затвор во Грција.³⁸

Истиот, трет ден од судењето, започнало испитувањето на сведоците на обвинителството. Прв бил испрашан наредникот Борисав Поповиќ кој во време на атентатот бил на лице место и бил ранет во раката. Во исказ тој објаснил дека не ги видел атентаторите. Потоа сведочел Анастас Филиповиќ, и тој зборувал за неговите врски и разговори со Крсто Љондев.³⁹ Потоа, за врските меѓу Спасое Хаџи Поповиќ и Крсто Љондев сведочел Јован Ничота, уредник во в. „Јужна ѕвезда“. Пред судот сведочел и поранешниот голем жупан Будимир Борисављевиќ, но неговите изјави претежно биле во насока дека не може да зборува поради фактот дека информациите кои ги има потпаѓаат под „службена тајна“ или биле премногу општи. Сите останати сведоци не дале никакво ново светло за расветлување на случајот или биле запознати со споредни и неважни работи во врска со обвинетите и атентатот.⁴⁰ Тој ден биле прочитани и дел од изјавите што во полициската истрага ги дал убиениот Крсто Љондев.⁴¹

Одбраната на обвинетите настојувала да ја намали вината со генералната линија на одбрана дека сите обвинети биле само „орудија во туѓи раце“ односно на ВМРО на Ванчо Михајлов и на Бугарија, а најчесто настојувале

³⁸ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6997, 20 октомври 1927 г. в.; „Македонија“, Софија, г. II, бр. 308, 20 октомври 1927 г.

³⁹ Според в. „Македонија“, Анастас Филиповиќ (Филипов) бил српски шпион осуден на смрт од михајловистичката ВМРО. в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 309, 21 октомври 1927 г. Впрочем, и самиот Филиповиќ пред судот го изјавил истото. в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6997, 20 октомври 1927 г. в.

⁴⁰ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 309, 21 октомври 1927 г.; в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6997, 20 октомври 1927 г. в.

⁴¹ Тој тврдел дека за време на убиството бил во кафеаната „Охридско Езеро“ и дека од таму си отишол дома. Тврдел дека е полициска измислица дека има било каква врска со автономистичката ВМРО и дека бил дојден во Битола со „одобрување на властите за да ги уништи комитите и да ја зголеми јавната безбедност“. в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6997, 20 октомври 1927 г.

сите адвокати од одбраната главната вина да ја префрлат на веќе мртвиот Крсто Љондев.⁴² Четвртиот ден од судењето бил испрашан сведокот Мухарем Неџбовиќ, кој бил во притвор заедно со обвинетите и тој го пренел наводно то истражување на Павле Стојановиќ дека Љондев бил вклучен во организација на убиство на Алтипармаковиќ, а дека тој е сигурен дека Хаџи Поповиќ е убиен од Липитков, Бицинов и Мулев. Исто така тој сведочел дека преку својот пријател Шефкија Изет дознал за намерите на Павле Стојановиќ и неговите соработници од ВМРО, да извршат атентати врз видни личности од градот и дека за тоа го известил големиот жупан Борисављевиќ и водачот на контрачетничкото здружение во Битола генералот Зариќ, кои им ставиле на двајцата за задача да продолжат да се движат во круговите на ВМРО во Битола и да собираат информации. Слична изјава дал и сведокот Ибрахим Шаиб, односно и тој кажувал дека преку Павле Стојановиќ предвреме разбрал дека ќе биде убиен Спасое Хаџи Поповиќ и дека Мулев требало да ги убие пратеникот Јован Алтипармаковиќ. Со овие обвинети бил доведен во судница и соочен Павле Стојановиќ, кој тогаш изјавил дека намерно ги информирал за убиството на Спасое Хаџи Поповиќ со цел тие да јават кај големиот жупан и во полиција и на тој начин убиството да биде спречено.⁴³ На петтиот ден од судењето со решение на судот, процесот бил одложен на неопределено време за да се соберат дополнителни докази неопходни за понатамошно судење.⁴⁴ Бидејќи не бил присутен била прочитана изјавата на водачот на контрачетничкото здружение во Битола генералот Зариќ, дадена во зградата на општинската управа, па збор добил адвокатот на семејството Хаџи Поповиќ, а по него и адвокатот Протиќ кој ја застапувал одбраната на Мицко Романовиќ, Стојан Костиќ, Фидан Мојсовиќ и Христо Стојчевиќ, за на крајот да зборува адвокатот Атанасие Сотировиќ кој ги застапувал Абдураманов и Липитков.⁴⁵ Во врска со овој дел од судењето во Бугарија се започна со пишување за затворите во Кралството на СХС како за мачилишта со инквизиторски методи.⁴⁶ Заради ваквите тврдења на претресот од 12 декември 1927 г. пред битолскиот суд биле повикани неколкумина сведоци кои наводно биле присутни на испитувањата на обвинетите во затворот и тогаш не виделе никаква примена на физичка сила или други незаконски методи за да се изнуди признание.⁴⁷ Сепак, ваквите сведочења биле само фарса за да се затскријат бруталните методи на работа на големосрпската полиција во Битола и да се „сочува“ меѓународниот углед на Кралството на СХС.

На последниот ден од судењето својот збор го завршил адвокатот Атанасие Сотировиќ, а се обратиле и адвокатот Дивац кој го бранел Методиј Поп Христов и адвокатот Милиќ Јаковлевиќ кој го бранел Павле Стојановиќ. По-

⁴² в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 310, 22 октомври 1927 г.

⁴³ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6998, 21 октомври 1927 г.

⁴⁴ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 311, 24 октомври 1927 г.

⁴⁵ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6998, 21 октомври 1927 г.

⁴⁶ в. „Македонија“, Софија, г. II, бр. 313, 26 октомври 1927 г.

⁴⁷ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 7051, 13 декември 1927 г.

тоа завршен збор им бил даден на обвинетите. Од сите нив најдолго зборувал и се правдал Мицко Романовиќ. Помеѓу останатото тој рекол: „...Ќе ви докажам сè, гледам дека сте неинформирани. Гледам дека сè не стигнало пред вас. Јас не сум член на организација, ниту го подготвувал убиството на Спасое Хаџи Поповиќ, туку работев да ја заштитам неговата глава и работев во полза на интегрална Југославија. Сè сум доставувал до четничкото здружение.⁴⁸ Од Љондев сум се плашел. Пред да се стемни си одев дома. Некогаш сум спиев и во хотел од страв од Љондев. Често Мулев ме пречекуваше пред вратата од мојата куќа. Два месеци пред убиството преку Шефкија го известив г. Милан Алексиќ, потпретседателот на четничкото здружение, а тој сè му доставуваше на големиот жупан. Во спротивно ќе ги известев Павле и Љондев дека агентите ги следат. Јас заклучив бидејќи преку г. Алексиќ го известив големиот жупан, дека тогаш Љондев мене ќе ме убие. Љондев неколку пати ме теретеше пред властите. Сè е измислено само нам обвинетите да ни се наштети. Овие луѓе со недели чекале пред југословенските претставништва за да ги пратат во нашата земја... Ако славниот суд ме осуди само на шест недели, јас кога ќе излезам од затворот нема да живеам. Јас сум човек од чесна фамилија. Никогаш не сум осудуван. Грците барале од мене да се вратам во Грција, ама јас не сакам, сакам да живеам овде, ама сакам пред јавноста да бидам чесен. Јас барав од Липитка да купам имот, оти сум сиромашен човек, а треба да ја хранам фамилијата. Да знаев дека Липитка ќе убие и ќе бега, зарем јавно со него би се покажувал? Бугарскиот Македонски Комитет има причина да ме мрази, оти бев активен член на Демократската партија и дека секогаш зборувал за Југославија. Морално и материјално пред властите и приватно им помагал на бегалците од Грција. Кога вие господа судии пред себе би имале бугарски весници, би ви станало јасно зошто централниот комитет ме мразел. Спасое Хаџи Поповиќ препечатуваше текстови од бугарските весници кои беа против моето семејство и ми говореше дека тоа е добро за целото наше дело...“⁴⁹

Меѓутоа, иако по шестиот ден од судењето се очекувало уште да се изречат пресудите, судот сепак нашол за потребно дека се потребни нови вещтачења и испитување на нови сведоци кои државното обвинителство требало да ги обезбеди. Затоа судењето продолжило дури на 12 декември 1927 г. На овој нов претрес сопругата на Спасое Хаџи Поповиќ испратила писмо дека во знак на протест ја повлекува од понатамошната процедура својата приватна тужба. Потоа повторно бил испитан директорот и главен уредник во в. „Јужна звезда“ Јован Ничота, кој сведочел дека Љондев и Спасое Хаџи Поповиќ биле многу блиски соработници и истомисленици. Сведочел повторно и Милан Алексиќ, потпретседателот на Здружението за борба против бугарските комити во Битола, кој потврдил дека Мицко Романовиќ го информирал дека

⁴⁸ Тука Мицко Романовиќ мисли всушност на Здружението за борба против бугарските комити во Битола.

⁴⁹ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 6999, 22 октомври 1927 г.

Крсто Љондев врбува луѓе за Радикалната партија, дека други луѓе ги убедуваат да станат членови на Комунистичката партија и дека таквата пропаганда ја правел затоа што уште од времето на заедничката работа со Петар Чаулев имал тесна соработка со комунистите и бил нивни истомисленик и дека подготвува некаков атентат. Со ова фактички се поддржувала одбраната на Мицко Романовиќ дека тој константно работел за српската кауза во Македонија и дека ги шпионирал антидржавните елементи кај власта. Сведочеле и други лица во корист на обвинетите, а адвокатите на одбраната повторно имале завршен збор, во кој настојувале да укажат на недоследностите во обвинителниот акт и на фактот дека признанијата биле изнудени со жестока полициска тортура. На крајот повторно имале прилика да дадат своја завршна изјава сите обвинети.⁵⁰

Пресудата во врска со атентатот на Спасое Хаџи Поповиќ, судот јавно ја соопштил утрото на 15 декември 1927 г. Салата на битолскиот суд била преполна со народ, а меѓу останатите биле присутни секретарот на Грчката амбасада во Белград, Цико Коми и секретарот на италијанскиот конзулат во Битола, Ѓовани Бенсоа. Судот застанал на ставот дека убиството е всушност политичко убиство и заради тоа на обвинетите им се суди по Законот за заштита на државата. Според пресудата Павле Стојановиќ, Фидан Мојсовиќ и Димитрие Тодоровиќ биле осудени на 14 години затвор, а во таа казна требало да им биде вметнат и притворот од 16 месеци и 20 дена. Методиј Поп Петровиќ и Мицко Романовиќ биле осудени на по пет години затвор, а да им се одбие времето на одлежаниот притвор. Васил Николов Липитков бил казнет со смртна казна, а Никола Абдураманов со казна затвор од 20 години. Ристо Стојчевиќ, Стојан Костиќ, Пандо Ташковиќ и Петар Николиќ биле прогласени за невини и ослободени од сите обвинувања.⁵¹

Подоцна, на жалбите на пресудите повисокиот Апелационен суд во Скопје, не само што ги потврдил пресудите, туку смртна казна им изрекол и на Никола Абдураманов, Павле Стојановиќ, Фидан Мојсовиќ и Димитрие То-

⁵⁰ в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 7051, 13 декември 1927 г.

⁵¹ Документи и материали за историјата на бугарскиот народ, Софија, 1969, док. 335, 485.; в. „Политика“, Белград, г. XXIV, бр. 7054, 16 декември 1927 г. За пресудите на замешаните во атентатот на Спасое Хаџи Поповиќ во Битола информации имало низ разни печатени медиуми во Европа. Меѓу останатите за тоа информирал органот на Балканската комунистичка федерација (БКФ) издаван во Виена, Австрија, а под уредништво на македонскиот национален деец Димитар Влахов. Во статијата во „Балканска федерација“ г. IV бр. 82/83 од 1 јануари 1928 г., најнапред се давале информации дека по атентатот биле затворени петнаесет лица меѓу кои и Крсто Љондев, а потоа се велело: „Сите тие биле подложени на страшни измачувања за да дадат изјави какви што сакале полициските власти. Крсто Љондев една вечер бил изведен од затворот и при „обид за бегство“ бил убиен од самите стражари кои го воделе на распитување кај жупанот.“ Потоа весникот дава информација дека судскиот процес во врска со атентатот бил одлаган неколку пати. Весникот на крајот од статијата ги дава пресудите врз обвинетите. Иван Катарџиев, Македонската национална-политичка мисла меѓу двете светски војни, Скопје, 1991, 117.

доровиќ.⁵² Жалбите биле одбиени и од Врховниот суд во Белград. Смртните пресуди врз петмината осудени со смртна казна биле извршени на 21 јуни 1928 г., во селото Горно Оризари, битолско.⁵³

Литература:

Аврамовски Живко, Некои аспекти на македонското прашање во односите на Југославија со Грција и Бугарија од 1918 до 1925 година, Гласник на ИНИ, г. XVI, Скопје, 1972, бр. 1.

в. „Јужна звезда“ (Јужна звезда), Битола.

в. „Македонија“ (Македония), Софија, Бугарија.

в. „Политика“, Белград, Србија.

в. „Слобода или Смрт“ (Слобода или Смрт), Софија, Бугарија.

Документи и материали за историјата на българският народ, София, 1969.

Жежов Никола, Македонското прашање во југословенско-бугарските дипломатски односи (1918-1941), Скопје, 2008.

Катарциев Иван, Борба до победа, кн. 3, Скопје, 1983.

Катарциев Иван, Македонската национална-политичка мисла меѓу двете светски војни, Скопје, 1991.

Манговски Петар, Како е убиен Спасое Хаџи Поповиќ во Битола, сп. Развитие, г. 11, бр. 3-4, март-април 1984.

Миновски Никола, Селото Буф, Битола, 2006.

Михайовъ Иванъ, „Спомени“ III, Освободителна борба 1924-1934, 292.

Боро Мокров, Томе Груевски, Преглед на македонскиот печат (1885-1992), Скопје, 1993, 58.

Николов, Борис Ы, Втрешна македоно-одринска револуционна организација. Войводи и ръководители (1893-1934). Биографично-библиографски справочник, София, 2001.

Пановски Доне, Буф и буфчани, Битола, 1998.

Шанданов Петар, Спомени, Скопје, 2006.

Фотографии:

⁵² Документи и материали за историјата на българският народ, София, 1969, док. 335, 485.

⁵³ в. „Слобода или Смрт“, орган на ВМРО, 2 јуни 1928 г.

1. Местото каде е убиен Хаџи Поповиќ

2. Спасое Хаџи Поповиќ

3. Васил Липитков

4. Никола Абдурахманов

5. Коста Бицинов

6. Лазар Мулев

7. Дел од уапсените

Резиме:

Убиството на Спасоје Хаџи Поповиќ што се случило на 3 јули 1926 г. предизвикало низа на политичко-пропагандните последици. Истрагата на српската полиција ги уапсила замешаните, но настојувала да ги оправда властите. Самото судење завршило со доста ригорозни казни, односно со смртни и долги затворски казни.